

Бізнес і права людини: новий погляд на верховенство права та доступ до правосуддя

Подкаст з Лукасом Роордою

Олена Уварова: Вітаю! Ми продовжуємо нашу серію подкастів про верховенство права та корпоративних акторів. Я рада представити Лукаса Роорду, доцента кафедри міжнародного та європейського права Утрехтського університету, а також наукового керівника Утрехтського центру права підзвітності та відповідальності. Лукасе, вітаю, і велике спасибі, що погодився взяти участь у нашій серії подкастів.

Лукас Роорда: Дякую за запрошення. Це дуже цікава серія подкастів, і я радий бути її частиною.

Олена Уварова: Велике спасибі. Моє перше запитання до Вас: що спадає Вам на думку, коли Ви чуєте про верховенство права та корпоративних акторів?

Лукас Роорда: Це питання, у якого так багато відповідей, так багато аспектів. Але я думаю, що головне питання полягає в тому, що верховенство права насправді стосується структурування та регулювання поведінки впливових акторів. Про це вся ідея верховенства права. Неважливо, скільки у вас влади, є система, якої ви повинні дотримуватися. У минулому ми були схильні думати про державу як про найпотужнішого гравця, що, на мою думку, все ще є правильним, і що верховенство права значною мірою говорить нам, що держава може, а що не може робити. Особливо якщо ми думаємо про права людини як про складову верховенства права, як про обмеження, ми говоримо про права, яких держави не можуть торкатися або можуть торкатися лише за наявності належного обґрунтування. Ми можемо поширити це на корпорації. Якщо ми усвідомлюємо, що корпорації певним чином впливають на наше життя так само сильно, як і держава, вони можуть мати таку ж чи подібну владу над нами. Тоді питання полягає в тому, як ми переконуємося, що вони також, незалежно від своєї влади, незалежно від свого становища, повинні дотримуватися цього набору правил і можуть поводитися лише певним чином, зокрема з повагою до наших прав людини. Я думаю, що це головне питання.

Проблеми доступу до правосуддя у випадку корпоративних порушень прав людини

Олена Уварова: Дякую за цей пункт. Головною темою сьогоднішнього подкасту є доступ до правосуддя в судових процесах проти приватних компаній. Коли ми традиційно говоримо про доступ до правосуддя, ми, звичайно, говоримо про *бар'єри* доступу до правосуддя. Чи можна сказати, що бар'єри для доступу до правосуддя у ситуації корпоративних порушень прав людини є тими самими, що й загальні бар'єри доступу до правосуддя? Чи можна назвати додаткові бар'єри?

Лукас Роорда: Я думаю, що правильніше сказати, що це різні бар'єри. І, можливо, перш ніж ми почнемо говорити про бар'єрів для доступу до правосуддя, я вважаю, що необхідно добре усвідомити, що існує певна різниця залежно від того, де щось відбувається. Відповідно до права прав людини, якщо ваші права порушуються, якщо має місце негативний вплив на права людини, в принципі, держава, де це сталося, несе відповідальність або принаймні обов'язок надати вам доступ до правосуддя, надати вам доступ до засобів правового захисту, спосіб виправити те, що пішло не так, виправити порушення. Те саме відбувається, якщо держава сама здійснила порушення, або корпорація здійснює порушення, тоді держава повинна захистити вас від корпоративної поведінки. Якщо вона цього не робить, вона зобов'язана забезпечити доступ до засобів правового захисту, які можуть бути несудовими, але це також може бути доступ до суду.

Отже, якщо ви говорите про певну внутрішню ситуацію, то по суті, ви стикаєтеся з одними й тими самими проблемами у доступі до правосуддя, незалежно від того, потребуєте ви захисту від дій держави чи від дій компанії. Звичайно, є деякі винятки, але головна проблема полягає в тому, що держава не забезпечує вам доступу до правосуддя, якщо вона не має добре функціонуючої судової системи. Куди тоді йти за захистом? І ми бачимо, що жертви корпоративних порушень прав людини тоді дивляться не лише на державу, де це сталося, але також на державу, звідки походить корпорація чи її материнська компанія, або головна компанія.

Отже, якщо є фабрика одягу, кому ця фабрика продає свій одяг? Чи належить вона бренду? Чи постачає вона бренду? І тоді відстежується ця лінія назад до

держави материнської компанії або головної компанії. Таким чином, це можуть бути Нідерланди, або Великобританія, це може бути Франція. Тоді ви потрапляєте в ситуацію, коли Нідерланди та Франція не мають зобов'язань надати вам доступ до правосуддя, тому що те, що сталося, не сталося на їхній території, не сталося під їхньою юрисдикцією, але все ж можуть бути варіанти, коли жертви можуть подати свою скаргу в цих державах. Це все одно може бути законною скаргою з точки зору цивільного права. Якщо вони це роблять, тоді вони стикаються з бар'єрами для доступу до правосуддя, пов'язаними з питаннями юрисдикції суду.

Таким чином, те, чи можуть цивільні суди країни походження компанії взагалі взятися за цю справу, чи вона занадто чужа для них, може залежати від того, чи є у вас доступ до правової допомоги, чи є у вас доступ до адвокатів, чи є у вас доступ до доказів. Це те, що ми називаємо перешкодами для правосуддя або перешкодами для доступу до правового захисту. Це речі, які перешкоджають подачі легітимних позовів до суду, як-от позови, щодо яких за інших обставин, ви б сказали: «Ні, тут наявний розумний позов, але з інших причин, він може не постати перед судом. Це не є чимось унікальним для справ проти корпорацій, але через транснаціональну бізнес-практику такі справи трапляються досить часто в контексті корпорацій. Вони відрізняються від, скажімо, випадку, коли б ви подавали до суду на голландську державу, тому що тоді це було б можливим, лише якщо голландська держава діє безпосередньо на іншій території, і це має всі ці наслідки для суверенітету тощо. Ось де дійсно можна побачити різницю між корпоративною поведінкою з екстериторіальними щупальцями повсюди та державними компаніями.

Олена Уварова: І в мене є ще одне запитання, мабуть, треба зробити крок назад щодо термінології, тому що я відчуваю, що у сфері бізнесу та прав людини іноді це не узгоджується з класичною або традиційною термінологією юриспруденції. Наприклад, коли ми говоримо про бар'єри для доступу до правосуддя в загальному контексті, іноді ми маємо на увазі ризики для прав людини, та розглядаємо ризики для прав людини як бар'єри для доступу до правосуддя, такі як дискримінаційна практика чи щось подібне. Але чи коректно для сфери бізнесу та прав людини використовувати таку термінологію?

Лукас Роорда: Я думаю, так. Також дуже важко визначити, що таке бізнес і права людини. Я не збираюся навіть вдаватися у співвідношення з корпоративною соціальною відповідальністю. Але мені подобається думати про це двояко. Вони пов'язані. Отже, перший спосіб полягає в тому, що ви маєте всі ці взаємодії між різними галузями права та різними акторами. У вас є трохи приватного права, трохи кримінального права, трохи міжнародного публічного права, права прав людини, а в деяких випадках і європейського права. Усі вони об'єднуються навколо проблеми бізнес-операцій і шкоди, завданої бізнес-операціями. Ви можете обмежити це і назвати це бізнесом і правами людини. Це спосіб описати низку взаємодій між різними сферами та різними акторами.

Інший спосіб полягає не лише в тому, щоб провести цю лінію, але й внести це у свою нормативну перспективу. Отже, якщо ви називаєте щось проблемою бізнесу та прав людини, це говорить вам про дві речі. З одного боку, ви дивитесь з точки зору прав людини, які були порушені підприємницькою поведінкою. А десть є носій зобов'язань. Щоразу, коли ви називаєте щось проблемою з правами, це означає, що є носій прав, хтось, хто має права, які були порушені. І у вас також є відповідний носій обов'язків. Бізнес і права людини говорить вам про те, що прямо чи опосередковано бізнес можна розглядати як носія обов'язків у цьому контексті. Отже, позначення чогось проблемою бізнесу і прав людини дає вам нормативне уявлення. По суті, це пара окулярів, які ви надягаєте, щоб поглянути на проблему з цієї точки зору.

І якщо ви це зробите, я вважаю, що ви можете дуже розумно використовувати всі інші доктрини та концепції прав людини та способи, проблеми, які проявляються в інших аспектах прав людини, і побачити, як вони працюють у бізнесі та людині. Бо якщо ви кажете, що підприємства зобов'язані поважати права людини, це також означає, що ви можете подумати про різні способи, якими вони можуть впливати на права людини, а також про те, як вони можуть покращити їх реалізацію. І це включає всю цю прецедентну та судову практику щодо того, що права людини означають або означали раніше лише в державному контексті. Тож так, я точно вважаю, що ви можете використовувати цю термінологію, просто називаючи це проблемою з правами людини та ставлячи бізнес як одного з носіїв обов'язків.

Переоцінка індексів верховенства права: врахування корпоративного впливу

Олена Уварова: Дуже дякую за цю відповідь. І насправді, повертаючись до вашої попередньої відповіді, в одному з подкастів з Надією Берназ ми обговорювали, що деякі бізнес-моделі базуються на діяльності в середовищах, де немає верховенства права. Це співвідноситься з тим, що ви сказали про ключову проблему з доступом до правосуддя в цих справах, коли деякі компанії працюють у юрисдикціях з відсутністю верховенства права. Тож якщо ми це враховуємо, чи варто додавати якісь додаткові показники та критерії до індексів верховенства права та до нашого розуміння верховенства права як загального поняття?

Лукас Роорда: Чому це було б необхідно? Чого б ми досягли?

Олена Уварова: Чому варто додавати ці показники, коли ми оцінюємо середовище верховенства права в конкретній країні? Тому що навіть в індексі верховенства права World Justice Project бракує інформації про вплив корпоративних суб'єктів на певну правову систему. Отже, це має значення і з точки зору доступу до правосуддя в конкретних юрисдикціях, у справах проти корпорацій, і з точки зору того, як усталені демократії з відносно високим рівнем верховенства права реагують або не реагують на ці перешкоди для доступу до правосуддя в інших юрисдикціях для їхніх корпоративних учасників. Чи варто використовувати ці критерії для оцінки верховенства права в конкретній країні? Що ви думаєте? Тому що зараз ми маємо індекс верховенства права, але він насправді не відображає ці проблеми.

Лукас Роорда: Так, гарне запитання. Я не проти додавання таких індикаторів. У тому сенсі, що якщо ви хочете поговорити про ситуацію з верховенством права в країні та мати певні відомості про те, яка ситуація з верховенством права в країні, ви не можете дивитися на це ізольовано, вдаючи, ніби це питання, на яке не впливають іноземні інвестиції, іноземні компанії. Я вважаю, що це була б фікція. Тож у цьому відношенні я можу абсолютно погодитися, що маючи певні індикатори чи вимірювання, я не знаю, який би був найкращий спосіб це зробити, але маючи певні індикатори, корисно розуміти ситуацію в контексті.

Однак моє головне зауваження полягає в тому, що я не думаю, що це багато чого вирішує, бо держави знають про ці проблеми. По-перше, багато ситуацій, коли корпорації можуть використовувати слабкі системи верховенства права, економічну нерівність, яка є наслідком систем, які були навмисно створені державами. Тож те, як ми організували нашу ліберальну економічну систему торгівлі, наприклад, те, як ми організуємо іноземні інвестиції, те, як ми організуємо вільний рух капіталу, все, що стосується приватизації та лібералізації, не є чимось випадковим. Це продукт добре розвиненої економічної та політичної філософії. Тож просто кажучи: «Дивіться, це те, що роблять корпорації», я вважаю, що також затьмарює те, що роблять самі держави. Це перше.

Інша річ, якщо ви подивитесь на те, як держави продовжують захищати корпорації таким чином, наприклад, якщо ви подивитесь, наприклад, на інвестиційні режими, і я майже впевнений, що ви також говорили про це у попередніх подкастах. Це також одна з моїх тем. Де відбувається якесь дивне приховування ситуації з нашою системою правосуддя. Якщо західні держави укладуть інвестиційні договори з державами, і я кажу це в дужках, Глобального Півдня, певними азійськими країнами, певними африканськими країнами, навіть деякими латиноамериканськими країнами, вони додадуть усі ці положення, щоб надати корпораціям та інвесторам конкретний захист із припущення, що місцева система правосуддя несправедлива і недостатньо захищає інвесторів. Отже, якщо ви цього не зробите, ви ризикуєте бути експропрійованими, і все таке інше. Це схоже на спосіб мислення після холодної війни.

І з іншого боку, якщо на корпорації подадуть позов у судах держави походження, про що я знову й знову згадував у моїх дослідженнях, вони будуть заперечувати, і, звісно, будуть вказувати, що ця справа має розглядатися в державі, куди вони інвестували і де відбулися шкідливі дії. Таким чином, може бути очевидно, що система правосуддя у певній державі абсолютно несправедлива та корумпована та не працює на користь корпорацій, але при цьому її більш ніж достатньо, щоб надавати захист носіям прав у випадку несправедливості щодо них. Держави це знають. Це не випадковість. Тож я підтримую включення цих показників до індексу верховенства права, але я не думаю, що ми повинні вдавати, що це вже невідомо державам.

Можливо, останнє, що варто підкреслити тут, це те, що я вважаю основним документом у бізнесі та правах людини, Керівні принципи ООН, які в багатьох відношеннях є дуже гарною річчю, яка так багато сприяла обговоренню.

Тому я не хочу, щоб здавалося, що це негативний розвиток подій. Це не так. Але я вважаю, що одна з головних слабкостей полягає в тому, що Керівні принципи діють, виходячи з припущення, що нинішня економічна система з її властивою нерівністю, з бізнес-моделями, які базуються на експлуатації, повинна і може продовжувати діяти. Що її можна реформувати або змінити таким чином, щоб зберегти систему в тому вигляді, в якому вона є, але зробити її достатньою мірою сумісною з правами людини. І я б справді оскаржив цю презумпцію. І Керівні принципи також не дають жодних вказівок щодо того, як вам зробити цю бізнес-модель або цю бізнес-практику стійкою. Що робити, якщо відповідна бізнес-модель не може бути стійкою? Коли з неї треба вийти? Як вийти? Які наслідки? Що ми робимо з моделями споживання? Якщо сприймати це серйозно, ми повинні визнати, що деякі речі будуть неможливими. Ваша сорочка за 12 євро неможлива в економічній системі, яка дотримується прав людини. Отже, я вважаю, що це речі, які, на мою думку, Керівні принципи ООН не враховують достатньою мірою на ідеї, що система, як вона є, і це явно, до речі, це не є чимось таємним, що повинно і може продовжуватися. Я не думаю, що додавання цього до індексу верховенства права суттєво змінить ситуацію.

Дослідження ролі недемократичних режимів і корпорацій

Олена Уварова: Чудове зауваження. І я маю сказати, що ми також мали подкаст з моєю хорошою колегою, первісно з Білорусі, а зараз вона живе в Литві, Катериною Дейкало, про бізнес і права людини в недемократичних режимах. І це також дуже цікава дискусія про те, що можуть робити компанії, коли вони працюють у недемократичних режимах. І з нашої точки зору, коли ми маємо цей досвід недемократичних режимів і деякі країни все ще існують, звичайно, корпорації можуть мати дуже позитивний вплив на політичну систему. І це, мабуть, найпростіший спосіб сказати, що компанії мають вийти з територій, де діють недемократичні режими. Але іноді правда полягає в тому, що корпорації можуть

бути найвпливовішими рушійними силами позитивних змін у цих недемократичних режимах.

Лукас Роорда: Я не хочу бути занадто цинічним у цьому відношенні. Тож те, що я зараз бачу в своїх дослідженнях, і я працюю здебільшого над цими обов'язковими законодавчими інструментами належної обачності з прав людини, і є багато хвилювань навколо розробки, але компаніям дуже важко мати справу з цими середовищами, які за своєю суттю є недружніми. Я якось поверхнево розумію, що вони намагаються з цим зробити. Але якщо ви підете ще на один крок далі, це насправді не матиме сенсу, тому що подібна дилема не зникне, якщо у вас немає цього законодавства. Дилема все ще буде. Але це законодавство дає вам можливість як державі допомогти компаніям, які хочуть вести відповідальний бізнес, знайти учасників на місцях, знайти контрактних партнерів, знайти інші компанії, які принаймні намагаються діяти відповідально, та зміцнювати їх, вести бізнес з ними. Знайдіть відповідного партнера за контрактом і не просто утримайтеся від будь-яких дій, але й сприяйте цим позитивним змінам. І я вважаю, що ми маємо бути обережними, покладаючи на компанії відповідальність за позитивні зміни. І це впливає з точки зору, коли я не вважаю, що корпорації взагалі повинні нести загальну відповідальність за державне управління, оскільки вони не є демократично підзвітними. І у своїх бізнес-рішеннях ви можете приймати погані рішення, але ви безперечно можете приймати й хороші та такі, що покращують ситуацію, рішення. І вся ідея належної обачності у сфері прав людини полягає в тому, щоб оцінювати, отримувати інформацію, вчитися на цьому, вчитися на попередніх впливах і мати такий постійний процес навчання, сподіваємось, під керівництвом держав і будь-яких знань, які вони мають про ситуацію на місці. Тому замість того, щоб говорити, що це причина, чому ми не повинні цього робити, ні, це причина, чому ми повинні це робити. Ми повинні створити для цього процес і створити допомогу, керівництво, інформацію, щоб допомогти компаніям працювати добре. І знову ж таки, я можу бути цинічним у деяких аспектах, але я волів би мати такий процес навчання, ніж нічого.

Довгий шлях попереду: вдосконалення підзвітності та судового захисту

Лукас Роорда: Я хочу додати до сказаного одну річ. Я вважаю, що це добре закінчити з позитивного боку, але одна річ, яка дуже пов'язана з моїми власними дослідженнями та моєю роботою над підзвітністю, я беру на себе повну відповідальність за те, що раніше не звертався до неї, я все ще бачу багато занепокоєння з боку держав, а також держав, які розробляють це законодавство, через надання контролю жертвам. І якщо ми говоримо про права людини, якщо ми говоримо про правозахисний підхід, якщо ми називаємо щось бізнесом і правами людини, це означає, що носії прав є ключовими. І якщо ми говоримо про бар'єри для правового захисту, то вони заважають носіям прав задавати питання про їхні права. І навіть якщо це все те законодавство про належну обачність, багато більш відповідних, практичних перешкод, витрат, доступ до представництва, речі, які часто використовують як аргумент для того, щоб не судитися вдома, залишаються проблемою в цих нібито сильних демократичних багатих державах. Якщо у вас немає доступу до юридичної допомоги, як ви коли-небудь зможете завершити багаторічний судовий проект проти корпорації, яка має не знаю, у скільки разів більше ресурсів, ніж ви маєте.

І справді, навіть у розробці цього законодавства зі скількома місцевими громадами, носіями прав, іноземними державами, приймаючими державами, країнами-виробниками, як би ви хотіли це концептуалізувати, було проведено консультації. Вони були за столом? Ні. І чи створюємо ми в усіх цих нормах умови для того, щоб вони брали участь у дискусії, також брали участь у правових дискусіях і дискусіях про відповідальність? Ну, можливо, на папері, але не на практиці. І в цьому, я думаю, криється ця економічна система, окрім свого роду визнання внутрішніх проблем із цим. І насправді це крок до реального залучення носіїв прав аж до притягнення до відповідальності та судових засобів правового захисту аж до їхнього дня в суді. І я думаю, що ми дуже далеко, дуже далеко від цього. Я вважаю, що зараз це велике, велике, велике покращення, незалежно від позитивних кроків, які ми робимо.

Олена Уварова: Так, чудово. І це хороший крок, щоб поглянути на проблему доступу до засобів правового захисту з набагато ширшої точки зору бізнесу та прав людини. Ще раз дуже дякую. Було дуже приємно з вами поспілкуватися.

Лукас Роорда: Дуже дякую.